

До спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.141
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

ВІДГУК

офіційного опонента

докторки юридичних наук, професорки, професорки кафедри
теорії держави і права Львівського торговельно-економічного університету

ПОДОРОЖНОЇ ТЕТЯНИ СТАНІСЛАВІВНИ

на дисертацію Филипця Євгена Юрійовича на тему
«Конституційно-правове регулювання та практика застосування
державної мови у сфері освіти в Україні», подану на здобуття
ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

1. Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження

Дисертація Є. Ю. Филипця присвячена дослідженню наукового та практичного потенціалу конституційної юрисдикції в сучасних умовах застосування державної мови у сфері освіти в Україні.

В умовах нинішньої агресії з боку Росії українці ще більше прагнуть стати повноцінним членом Європейського Союзу. Новий формат відносин України з Європейським Союзом потребує перегляду нормативно-правової бази та слугує стратегічним орієнтиром для реформ в Україні. Конституційна реформа повинна закріпити пріоритет прав людини, верховенство закону, збільшити ефективність влади, має бути спрямована на досягнення європейської якості життя громадян України. Саме тому в умовах побудови правової держави в Україні існує потреба у здійсненні численних реформ відповідно до міжнародних стандартів, зокрема спрямованих і на забезпечення обов'язку для всіх громадян належно володіти, шанувати, захищати та утверджувати українську мову в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Європейські стандарти мовних відносин у сфері освіти, як з точки зору положень міжнародних документів Ради Європи, так і *acquis communautaire* Європейського Союзу характеризуються тим, що вони акцентовані на пріоритетності утвердження правового статусу національної мови – державної мови; звернуті до забезпечення й захисту мовних прав меншин, зокрема й у сфері освіти, що є важливим аргументом для інтеграції держав до європейського

співтовариства; провідний акцент зосереджено на основі мультилінгвізму (багатомовності), що сприяє забезпечення єдності через збереження різноманітності; по особливому зосереджено їх призначення на вивченні кожним громадянином держави-члена Європейського Союзу однієї чи двох іноземних мов для створення умов загального взаємопорозуміння в багатоетнічному та багатомовному середовищі.

З огляду на це, особливість дисертаційної роботи Є. Ю. Филипця полягає в тому, що досліджувані ним проблеми стосуються удосконалення змісту мовних відносин у сфері освіти в Україні, що, безумовно, слугує показником ефективності інституту захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Тим паче, наявні на сьогодні наукові публікації та різноманітні академічні проекти звертають увагу читача на те, що європейські стандарти мовних відносин не обмежуються лише одностороннім пріоритетним забезпеченням мов міжнаціонального спілкування чи виключного захисту мов меншин та їх мовних прав, а також визначають правовий статус державних мов країн-членів організації. З урахуванням того, що метою Європейського Союзу є збереження культурної (мовної) ідентичності кожної з країн-членів, простежується вжиття заходів щодо уникнення зрівнювання національних відмінностей у мовній сфері задля досягнення проголошеної мети діяльності – забезпечення єдності у різноманітті. Зважаючи на ці обставини, науковці переконані, що державна мова кожної країни-члена набуває правового статусу офіційної мови Європейського Союзу. Утім, ми переконані, що в сучасних дослідженнях бракує ґрунтовного аналізу питань щодо поєднання різних культур, історичних обставин та національних мов на принципах мультикультуралізму та плюралізму, що фактично окреслює європейську ідентичність. Адже на сьогодні запровадження мультилінгвізму є характерною ознакою мовної політики Європейського Союзу, яка реалізується, зокрема через системи освіти її держав-членів.

Не менш важливими є й проблеми, що виникають на практичному рівні, а саме в межах реалізації цього права в зарубіжних країнах. При цьому, значну увагу зарубіжні держави приділяють питанню збереження самотності та ідентичності національними меншинами, які проживають на території цих країн.

Отже, незважаючи на «життєво важливу» актуальність усіх питань, що прямо або опосередковано пов'язані з розумінням та реалізацією права людини на використання державної мови у сфері освіти, **вітчизняна теорія права досі відчуває гостру потребу** в оновленні національної доктрини мовних відносин у

сфері освіти в Україні. Дисертація Є. Ю. Филипця якраз і є **першим такого роду самостійним, комплексним, фундаментальним** дослідженням. Адже, незважаючи на деякою мірою «класичність» та «затребуваність» наукових розвідок у цьому напрямі, автор врахував доволі важливий аспект розвитку уявлень про право вивчати рідну мову, яке виступає засобом збереження ідентичності. Йдеться про розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин та корінних народів України шляхом вивчення рідної мови як лінгвістичної категорії. Актуальності обраній для дослідження тематиці додає також урахування автором тенденцій правової глобалізації та інтеграції, унормування та гармонізації підходів до практичної реалізації права людини на вивчення іноземної мови та утвердженні статусу рідної мови титульного етносу – державної мови крізь призму конституційно закріплених прав і свобод людини та громадянина. *Зважаючи на усе вищезазначене, сумнівів в актуальності проведеного Є. Ю. Филипцем дослідження не виникає.*

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна

Ступінь наукової обґрунтованості основних положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи визначається передусім її **структурою**, логікою **викладу матеріалу**, застосовуваними **методами** вирішення поставлених завдань, **новизною** пропонованих до захисту положень.

Структура роботи сприяє повноцінному і послідовному розкриттю теми, що в кінцевому підсумку дозволило автору успішно вирішити поставлені перед ним **завдання**. Робота складається зі вступу, **трьох розділів**, що охоплюють **дев'ять** підрозділів та проміжні висновки, загальних висновків, списку використаної літератури. Структурна побудова дисертаційного дослідження не викликає заперечень і видається досить логічною. Між **теоретико-методологічною** (розділ 1), **аналітичною** (розділ 2) та **практично** орієнтованою (розділ 3) частинами простежується **стійкий зв'язок**. У межах кожного розділу і підрозділу дисертації розробляється певний відносно самостійний аспект конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні, що сприяє розкриттю загального задуму пропонованого дослідження.

У цілому, дисертант не тільки **аналізує широкий спектр думок** українських і зарубіжних науковців щодо сформульованої в роботі

проблематики, а й **полемізує** разом з ними, висувуючи власні тези та пропозиції (наприклад, на с. 106 автор зазначає, що «**мовна політика держави, зокрема і у гуманітарній сфері є базовим компонентом у забезпеченні єдності та злагоди всередині держави, а також захисту національних інтересів від зовнішніх загроз**», на с. 147 зауважено: «європейські стандарти мовних відносин не обмежуються лише одностороннім пріоритетним забезпеченням мов міжнаціонального спілкування чи виключного захисту мов меншин та їх мовних прав, а також **визначають правовий статус державних мов країн-членів організації**. З урахуванням того, що метою Європейського Союзу є збереження культурної (мовної) ідентичності кожної з країн-членів, простежується вжиття заходів щодо уникнення зрівнювання національних відмінностей у мовній сфері задля досягнення проголошеної мети діяльності – **забезпечення єдності у різноманітті, а державна мова кожної країни-члена набуває правового статусу офіційної мови Європейського Союзу**». Останні своєю чергою мають, на наше переконання, не тільки раціональну основу, але й практичне наповнення.

Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні. Аналіз тексту дисертації засвідчує високий рівень наукових узагальнень, логічність та послідовність у досягненні його мети.

Для досягнення поставленої мети в дослідженні Євгена Юрійовича Филипця передбачено **вирішення наступних завдань**, зокрема: запропонувати авторське визначення поняття «державна мова в Україні» та з'ясувати зміст поняття «застосування державної мови у сфері освіти в Україні»; дослідити вплив російської імперської політики на українську мову як мову освітнього процесу та здійснити періодизацію генезису становлення та розвитку української мови як державної мови в освітній сфері; з'ясувати аксіологічне значення державної мови при застосуванні у сфері освіти в Україні; виявити взаємозв'язок між застосуванням державної мови у сфері освіти в Україні та її впливом на формування української національної ідентичності; проаналізувати значення застосування державної мови у сфері освіти в Україні як фактора впливу на стан національної безпеки, збереження територіальної цілісності та державного суверенітету; дослідити зміст понять «вільного розвитку мов у сфері освіти в Україні», «використання мов у сфері освіти в Україні», «право навчатися рідною мовою» та «право вивчати рідну мову»; охарактеризувати європейські стандарти правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти та дослідити наявний досвід окремих зарубіжних держав щодо застосування

державної мови у сфері освіти; запропонувати заходи щодо удосконалення конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні; аргументувати необхідність запровадження заходів позитивної дискримінації (підтримчих дій) щодо української мови як мови освітнього процесу та щодо мов й мовних прав корінних народів України у сфері освіти в Україні.

Автором вірно визначено **об'єкт дослідження**, а саме – суспільні відносини, що виникають в процесі конституційно-правового регулювання та застосування державної мови у сфері освіти в Україні та **предмет дослідження** – конституційно-правове регулювання та практика застосування державної мови у сфері освіти в Україні.

Заслуговує на схвальний відгук і **методологія**, використана під час написання дисертаційної роботи. Сукупність застосованих методів, на які спирався у своєму дослідженні дисертант, повною мірою забезпечила вирішення завдань дисертації та досягнення її мети. Варто відзначити правомірність вибору автором діалектичного методу пізнання, який дав змогу більш широко поглянути на досліджуване питання, зокрема з погляду вітчизняної юридичної доктрини.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що дисертація є комплексним дослідженням конституційно-правового регулювання та практики застосування державної мови у сфері освіти в Україні. У дисертаційній роботі міститься **низка нових оригінальних** теоретичних, практичних положень та висновків, що визначають *наукову новизну* дослідження, сформульовану автором на с. 22–26 дисертації. Погоджуючись загалом з винесеними на захист положеннями, варто відзначити ключові з них.

1. Особливої уваги заслуговує **проведений аналіз аксіологічного потенціалу української мови при застосуванні у сфері освіти в Україні**. Зокрема, автором визначено, що українська мова шляхом трансформації із категорії соціальних цінностей людини стає конституційною цінністю для всього народу – **загальнонаціональним благом та державотвірною основою**. Виявлено також основні ознаки української мови як конституційної цінності, зокрема вона є: національним надбанням; наявним є високий рівень її сприйняття та визнання як цінності всім народом; відіграє консолідуючу, інтеграційну роль; є чинником національної безпеки та територіальної цілісності України, символом й атрибутом держави; наявною є сформульована юридична позиція органу конституційної юрисдикції.

2. У роботі також сформульовано цікавий висновок автора **щодо потреби удосконалення положень статті 10 та частини п'ятої статті 53 Конституції України**, зокрема щодо 1) визначення української мови єдиною державною мовою, що стане запобіжником недопущення офіційної двомовності (надання статусу державної мови російській мові); 2) запровадження обов'язку для всіх громадян належно володіти, шанувати, захищати та утверджувати українську мову в усіх сферах суспільного життя на всій території України; 3) виокремлення в тексті конституційного акта корінних народів України як повноцінних суб'єктів мовних відносин; 4) викладу частини третьої статті 10 Конституції України у редакції, що не виділятиме російську мову над іншими мовами національних меншин, а унеможливить штучне використання поняття «російськомовного населення» та зловживання ним своїми мовними правами, зокрема й правом навчатися рідною мовою чи її вивчати у державних та комунальних закладах освіти; 5) запровадження конституційної норми яка передбачає право кожного на освіту державною мовою.

Окремо слід відзначити цінність проведеної роботи для науки і практики. Так, *наукова значущість* результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що зроблені в ньому висновки і пропозиції доповнюють наявні у вітчизняній науці підходи до розуміння конституційно-правового регулювання та застосування державної мови у сфері освіти в Україні. Крім того, викладені в роботі положення можуть бути використані для розробки **методичних та лекційних матеріалів** навчальних курсів у закладах вищої освіти в Україні. Водночас *практична цінність* дослідження виявляється в можливості імплементації дисертаційних положень у правотворчу діяльність для подальшого удосконалення конституційної юрисдикції.

Додаткової уваги заслуговує і той факт, що дисертант під час написання послуговувався значною кількістю вітчизняних джерел та зарубіжної літератури (список використаної літератури містить **416 найменувань**).

Усе це в сукупності свідчить про те, що Євген Юрійович Филипцев виконав **самостійну дослідницьку роботу**, цінність якої визначається її актуальністю, науковою новизною, а також безсумнівною важливістю для вдосконалення вітчизняної юридичної науки та практики.

3. Повнота викладу результатів дослідження у наукових публікаціях

Основні положення дисертації висвітлено в 11 наукових публікаціях, з яких: 4 наукові статті у виданнях, які входять до переліку наукових фахових

видань України та 7 тез виступів на науково-практичних заходах. Тож дисертація пройшла належну апробацію і є самостійною науковою працею, що має завершений характер.

4. Дотримання академічної доброчесності, відповідність анотації основним положенням дисертації

Об'єктивне оцінювання як тексту дисертаційного дослідження, так і його результатів (висновків, пропозицій та рекомендацій) дає підстави стверджувати, що Є. Ю. Филипцем було **дотримано загальнонавчаних стандартів та вимог академічної доброчесності**. Зокрема, дисертант належно **оформив посилання** на наукову літературу, аналітичні матеріали та нормативно-правові акти. Крім того, дотримання Є. Ю. Филипцем етичних стандартів доброчесності підтверджується наявністю висновку, отриманого за результатами проведення науково-технічної експертизи на академічний плагіат.

Анотація поданого дисертаційного дослідження являє собою коротко та чітко викладену характеристику роботи, відображає мету наукової розвідки, новизну дисертації у порівнянні з тими академічними роботами, які є спорідненими зі сформульованою тематикою та цільовим призначенням. **Зміст анотації не містить інформації, якої не було б у тексті дисертаційного дослідження**. Вказане слугує показником обізнаності здобувача в тематиці конституційно-правового регулювання та застосування державної мови у сфері освіти в Україні, його спроможності правильно й ефективно обробляти та систематизувати знайдені дані, наукові факти та ідеї.

5. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом дисертаційне дослідження Филипця Євгена Юрійовича заслуговує позитивної оцінки. Пункт 2 відгуку на дисертаційну роботу розкриває позитивні і такі, що характеризуються науковою новизною висновки та положення. Вказане свідчить про достатню «наукову зрілість» автора і зумовлює загальний висновок про відповідність поданої до захисту дисертації встановленим вимогам. Водночас є кілька зауважень до роботи, які потребують додаткового обґрунтування, а саме такі:

1. Однозначно позитивним видається те, що автор робить акцент на аксіологічному потенціалі української мови в її конституційно-правовому статусі державної, зокрема під час застосування в освітній сфері. Також доречним є виділення ознак, які характеризують державну мову як цінність, це, зокрема, і

визначення мови національним надбанням, і наявність високого рівня її сприйняття та визнання як цінності всім народом, і наявність консолідуючої та об'єднавчої ролі мови, і значення мови як чинника національної безпеки, символу й атрибуту держави, об'єкта уваги органу конституційною юрисдикції з частим оновленням його змісту. Крім того, автор слушно зауважує про трансформацію української мови як державної від соціальної цінності до засадничої конституційної цінності, відзначаючи, що українська мова стала загальнонаціональним благом з його державотвірною функцією, тож логічним є те, що вона зайняла місце серед цінностей конституційного ладу держави.

Водночас серед ознак української мови як державної автор виділяє те, що вона «є частиною суспільного ідеалу» (с. 85 дисертації). Такий підхід видається дещо дискусійним з точки зору і формулювання категорії ідеалу, і доведеності зарахування української мови до суспільного ідеалу, і самих критеріїв його визначення. Тож ці аспекти потребують додаткового докладного аналізу.

2. Загалом позитивно сприймається підхід автора до розгляду питання функцій державної мови, зокрема чимало уваги приділено консолідуючій функції (с. 35). Однак варто було більш ґрунтовно проаналізувати й інші функції державної мови, зокрема інтеграційну, інформаційну, виховну тощо.

3. Під час дослідження автор встановив, що європейські стандарти правового регулювання мовних відносин, які відображені в міжнародних документах і Ради Європи, і Європейського Союзу, мають такі особливості: 1) утвердження статусу рідної мови титульного етносу – державної мови є пріоритетом для держав; 2) особливий акцент зроблено на мультилінгвізмі, що проявляється у сприянні досконалому вивченню щонайменше двох іноземних мов та застосуванні загальноприйнятої формули «рідна мова і дві іноземні мови»; 3) захист мов і забезпечення реалізації мовних прав меншин у сфері освіти (права навчатися рідною мовою чи її вивчати) сформульовано як на основі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 року та Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 року, так і на основі внутрішніх актів Європейського Союзу, зокрема Директиві Європейського Союзу № 2000/43/ЄС; 4) держави здійснюють мовну політику та забезпечують правове регулювання мовних відносин у сфері освіти з огляду на фактичні внутрішні обставини, а також вживають заходи впливу, зокрема підтримувальні дії, на власний розсуд та зважаючи на наявні потреби.

Зауваження в цьому контексті стосується того, що в дисертаційній роботі акцентовано увагу на мультилінгвізмі, згадується про наявність стандартів цього

соціокультурного явища, але не вказано цих стандартів і не досліджено їх детально.

4. У роботі звернуто увагу на практику Європейського суду з прав людини, наведено приклади рішень щодо конкретних обставин урегулювання конфліктів у сфері мовних відносин. Однак автор побіжно проаналізував лише одне з ключових рішень ЄСПЛ у цій царині – «Бельгійську мовну справу» (Affaire «relative à certains aspects du régime linguistique de l'enseignement en Belgique»).

Водночас, безвідносно до висловлених зауважень, які переважно виражають наукову позицію опонента, поточна оцінка роботи не має своєю метою ставити під сумнів наукові якості пропонованого до захисту дисертаційного дослідження. Навпаки, переконані, що здобувач не збирається зупинитися на досягнутому і, сподіваємося, сформульовані вище зауваження будуть слугувати своєрідним «науковим імпульсом» для майбутнього вивчення заявленої проблематики.

Дисертація Є. Ю. Филипця характеризується внутрішньою єдністю, містить нові достовірні наукові результати і положення, що висувуються для публічного захисту. Безумовно, вказане свідчить про особистий внесок автора в науку теорії держави і права та конституційного права. Результати дисертаційного дослідження збагачують зміст концептуальних положень теорії та практики реалізації конституційного права людини на освіту, його ролі у вітчизняному державотворенні.

ВИСНОВОК:

За актуальністю обраної теми, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях дисертаційне дослідження **Євгена Юрійовича Филипця «Конституційно-правове регулювання та практика застосування державної мови у сфері освіти в Україні»** є завершеною науковою працею та відповідає вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти та науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової

спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44, із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 року № 341 та від 19.05.2023 року № 502), а її автор, Євген Юрійович Филипець, за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:
доктор юридичних наук,
професор, професор
кафедри теорії держави і
права Львівського
торговельно-економічного
університету

Т. С. Подорожна